

Muamer Hodžić, FOČA SREDIŠTE HERCEGOVAČKOG SANDŽAKA, Univerzitet u Sarajevu – Orijentalni institut, Sarajevo, 2019, 241 str.

Više ili manje detaljne radove o Foči ranije su pisali autori kao što su Alija Bejtić, Hamdija Kreševljaković, Mehmed Mujezinović, Husref Redžić, Bogumil Hrabak, Hatidža Čar-Drnda. Prerađen i dopunjen magistarski rad dr. Muamera Hodžića, objavljen kao izdanje Orijentalnog instituta pod naslovom *Foča središte Hercegovačkog sandžaka*, daje opširne podatke o Foči - o njenom razvoju, arhitekturi, obrazovanju, i to od uspostavljanja osmanske vlasti do pred kraj 16. stoljeća. Knjiga je podijeljena u šest poglavlja, s većim brojem potpoglavlja. Osnovni podaci o trgovištu Hoča (kasnije Foča) u srednjem vijeku čine prvo poglavlje rada. Njega slijedi poglavlje u kome pratimo Foču u vrijeme Osmanskog Carstva, s naglaskom na periodu nakon osnivanja Hercegovačkog sandžaka 1470. godine, čije je središte Foča bila sve do 1576. godine. Autor donosi kratak osvrt na dolazak Osmanlija na prostore Balkana, a zatim detaljan opis Foče i njene okoline u prvim godinama osmanske uprave: formiranje vilajeta *Hersek* u okviru Bosanskog sandžaka, uspostavljanje osmanske vlasti i imenovanje upravnih organa. Autor nije zanemario ni podatke o općenitom uređenju vlasti u Osmanskom Carstvu te kako je to uređenje implementirano na području Foče, što olakšava razumijevanje manje upućenom čitatelju. Opisujući osmansko osvajanje Bosne, autor govori o tome u kakvom je rasulu bila srednjovjekovna Bosna, o previranjima između plemstva i borbi za vlast, što je doprinijelo Osmanlijama pri njihovom osvajanju. Zatim čitamo o upravnoj reorganizaciji iz 1470. godine, kada je došlo do izdvajanja Hercegovine iz Bosanskog sandžaka i formiranja zasebnog Hercegovačkog sandžaka, čije je središte do 1576. godine bila Foča. Pojašnjen je način na koji je organizovan osmanski upravni aparat i, analogno tome, kako je funkcionirao dvor i svita hercegovačkog sandžakbega. Dužnosti sandžakbega, inspekcije koje su vršene u vrijeme mira, provođenje tzv. *jasaka*, održavanje diplomatskih veza sa susjednim državama, samo su neke od tema koje su pojedinačno obrađene u ovom poglavlju. Uređenju sandžakbegovog dvora, njegovoj sviti i dužnostima pojedinih dvorjana također je posvećena pažnja, kao i načinu zabave visokih krugova osmanskog društva: lov sokolovima i lovačkim psima. Dajući više podataka o pojedinim sandžakbegovima Hercegovine koji su dužnost vršili u Foči ovo poglavlje, autor privodi kraju: Foča je stotinu šest godina bila središte Hercegovačkog sandžaka; za to vrijeme, dužnost sandžakbega je obavljalo više desetina namjesnika, neki i po nekoliko puta.

Treće poglavlje govori o urbanom razvoju Foče i donosi nam popis fočanskih mahala, opis privrede – trgovine, zanatstva i stočarstva u Foči. Prvo je opisan urbani razvoj naselja u srednjovjekovnoj Bosni, s posebnim osvrtom na razvoj Foče. Nakon što se upoznamo s karakteristikama različitih urbanističkih kategorija/tipova naselja srednjovjekovne Bosne – trgovište, varoš i grad, čitamo o putu Foče od srednjovjekovnog trgovišta do osmanske kasabe. Način na koji se Foča uklopila u jedan potpuno drugačiji vojno-politički i upravno-administrativni sistem dolaskom Osmanlija također je predmet ovog poglavlja, kao i podaci prvih popisa: *Sumarnog popisa sandžaka Bosna iz 1468/69.* i *Poimeničnog popisa sandžaka vilajeta Hercegovina iz 1477. godine.* Pažnja je posvećena i stanovništvu Foče, prvom doseljavanju muslimana u Foču i načinu na koji je Foča dobila konture orijentalno-islamskog grada. U ovom poglavlju su pobrojane sve mahale prema *Opširnom katastarskom popisu iz 1585. godine* te dati podaci o stanovništvu Foče prije uspostave osmanske vlasti i za vrijeme Osmanlija, dok je Foča bila središte Hercegovačkog sandžaka. Autor nas podsjeća na fizionomiju bosanskog društva u pogledu njegove konfesionalne pripadnosti prije dolaska Osmanlija te o procesu širenja islama na ovim prostorima.

Razvoj gradske privrede i način na koji su stanovnici Foče sebi osiguravali egzistenciju: trgovina, zanatstvo, stočarstvo, poljoprivreda, pčelarstvo i uzgoj ribe, posljednje su teme obrađene u trećem poglavlju. Tu vidimo kako su se Fočaci bavili širokim spektrom djelatnosti, od poljoprivrede do trgovine i zanatstva. Među domaćim trgovcima s područja Gornjeg Podrinja i Polimlja najaktivniji su bili oni iz Foče. Odnosi između Dubrovčana i Fočaka, poslodavac - zaposlenik, kreditor - trgovac koji uzima kredit, naročito su zanimljivi. O razvoju Foče u doba Osmanlija svjedoči i podatak da su u doba srednjovjekovne Bosne i rane osmanske vladavine Dubrovčani davali Fočacima robu na veresiju, što se u kasnijem periodu promijenilo u korist Fočaka. I nakon uspostavljanja osmanske vlasti fočanski trgovci su nastavili saradnju s Dubrovnikom. Foča je bila važna, posljednja karavanska stanica na trgovačkom putu iz Dubrovnika u Bosnu. Iz Bosne su izvozili olovo, vosak, kožu, suho meso, sir i med, a uvozili italijanske tkanine, usoljenu ribu i morsku so. Zanimljivo je i kako su Fočaci slali svoju djecu na izučavanje zanata u Dubrovnik. Za vrijeme najjačeg razvoja fočanske privrede, Fočaci su trgovali direktno s Venecijom i Ankonom. Podacima o četrdeset šest različitih vrsta zanata koji su se njegovali u Foči krajem 16. i početkom 17. stoljeća, a koji su svjedok razvijenosti fočanske čaršije, završava se ovo poglavlje.

Sakralni i profani objekti, te obrazovne institucije Foče, čine četvrto i peto poglavlje. Kroz opis razvoja novoosvojenih gradova Osmanskog Carstva vidimo način na koji je tekao razvoj Foče izgradnjom sakralnih, a zatim i profanih objekata. Prema ustaljenom modelu, prvo je nastao mesdžid - naj-

starija fočanska džamija: Hamza-begov mesdžid, sagrađen u drugoj polovini 15. stoljeća. Nakon toga sagrađeno je ukupno trinaest džamija i mesdžida, od kojih je svaki opisan u četvrtom poglavlju, s posebnim naglaskom na džamiju Hasana Baliya – Aladža džamiju. Među profanim objektima koje susrećemo u Foči, u knjizi pronalazimo opisane: hamame i vodovode, česme, šadrva-ne, mostove, skele, karavan-saraje i imarete. Foča nije zaostajala ni u broju obrazovnih objekata, među kojima su mektebi, medrese, tekije, te *skriptorij* u Foči. Tu je nastao prijepis komentara arapskog djela *al-Wiqāya*, znamenitog šerijatsko-pravnog djela korištenog u medresama. Taj prijepis se danas čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu. Svi ti obrazovni objekti su svjedoci razvijenog intelektualnog života u Foči.

Posljednje poglavlje posvećeno je zapisima putopisaca koji su govorili o Foči. Iako putopisi ne spadaju u prvorazredne izvore, podaci koje oni nude često su korisni i izuzetno pomažu u razumijevanju historijskog konteksta, opće društvene situacije i života običnog čovjeka. Bilješke Evlije Čelebija su najopširnije, a zapise su ostavili i zapadni putopisci, njih desetorica.

Pošto svako poglavlje započinje općenitim opisom fenomena koji je tema poglavlja, a onda se taj fenomen analizira na primjeru Foče, djelo može biti korisno i manje upućenom čitatelju, ali i istraživačima iz struke. Kao što i sam autor kaže, djelo nije posvećeno isključivo Fočacima, niti je autorov rad motiviran lokalpatriotizmom. Autorov cilj, pored zadovoljenja istraživačkog izazova, bio je da budućim naraštajima ukaže na svijetlu historiju Foče i da svakom čitatelju knjige stvori makar jednu pozitivnu asocijaciju na Foču. Izražavajući nadu da će autorov cilj među čitateljstvom biti postignut, preporučujemo knjigu za čitanje.

Emina Mostić